

AN EXAMPLE OF COMMICATION GAP BETWEEN CENTRAL AND LOCAL IN THE REPUBLICAN ERA: SASON REBELLION

CUMHURİYET DÖNEMİNDE MERKEZ İLE TAŞRA ARASINDA
İLETİŞİMSİZLİĞE BİR ÖRNEK: SASON İSYANI

Mehmet PINAR¹

Abstract

Sason is an area that has been a problem for the government of the Republic of the Ottoman Empire. Şeyh Said rebellion, especially with the Republican Era has begun to show itself again, the Armenians had taken the place of some Kurdish tribes, as seen in this case. In republican era, the geographical structure and act independently of the authority vacuum advantage of some tribes in the region has brought some problems. Rebellion in the region despite all the measures brought into the government's failing to prevent, Sason prohibited areas troubling tribes were forced westward migration. The government, besides the military measures of economic, administrative and public in his work with tried to authority facilities in the area and had begun to develop public relations in the region.

Keywords: Tribes, Republican, Government, Sason.

Özet

Sason Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e iktidarlar için sorun olmuş bir bölgedir. Cumhuriyet Dönemi ile birlikte özellikle Şeyh Said isyanında kendini yeniden göstermeye başlamış, Ermenilerin yerini bu olayda görüldüğü gibi bazı Kürt aşiretleri almıştı. Cumhuriyet döneminde kendine özgü coğrafi yapısı ve bölgede bulunan bazı aşiretlerin otorite boşluğundan faydalanarak bağımsız hareket etmeleri bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Hükümetin aldığı bütün önlemlere rağmen bölgedeki isyanlar önlemeyince Sason yasaklı bölge haline getirilerek, sorun çıkartan aşiretler batıya göç ettirilmiştir. Hükümet askeri önlemlerin yanında ekonomik, idari ve bayındırlık alanında yaptığı çalışmalarla bölgedeki otoritesini tesis etmeye çalışmış ve bölgedeki halkla ilişkilerini geliştirmeye başlamıştı.

Anahtar Kelimeler: Aşiretler, Cumhuriyet, Hükümet, Sason

¹ Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. mmetpinar@gmail.com

GİRİŞ

Osmanlı taşra idaresinin yerel nüfuzlulara verilmesi usulü Tanzimat'ın ilanına kadar devam etmiştir. Tanzimat Dönemi süreci ile birlikte merkezin taşrayı kontrol etme düşüncesi, özellikle Doğu Anadolu coğrafyasında yerel eşraf, aşiretler ve geleneksel gücü temsil eden ailelerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Hükümetin bu dönemde taşrada merkezi otoriteyi kurmak için uyguladığı vasitalardan birisi de eyaletlerin fiziki sınırlarını küçülterek yeni bir idari yapı olarak buralara vilayet adını vermesiydi. Küçülen ve geliri azalan vilayetler daha kolay kontrol altında tutulabilirdi. Bu yeni idari düzenleme ile valilerin buldukları bölgelerde yönetimde daha etkin hale gelmelerini sağlamıştır. Bölgedeki yerel güçler, hâkimiyet alanın daralmasına tepki olarak merkezi otoriteye karşı yerel güç aygıtlarını devreye koymuşlardır.

Bu bağlamda II. Abdülhamid Döneminde bölgenin coğrafi konumunun zorlukları da dikkate alındığında otorite zaafından faydalanan Sason ve havalisinde bulunan Ermeni çeteleri merkezi otoriteye karşı bölgede asayiş ihlal etmeye başlamışlardı. Osmanlı Devleti, Doğu'da son dönemlerde var olan sorunlar karşısında kalıcı çözümler üretmediği için asayiş sorunları Cumhuriyet dönemine taşınmıştır.² Bu süreç Cumhuriyet Dönemi ile birlikte özellikle Şeyh Said isyanında kendini yeniden göstermeye başlamış, Ermenilerin yerini bu olayda görüldüğü gibi bazı Kürt aşiretleri almıştı. Bu isyandan kurtulan bakiyeler Sason bölgesinin dağlık, sarp özelliklerini de dikkate alarak, bölgedeki yerel güçlerle devletin otoritesine karşı ayaklanmaya başlamışlardı.

Bölge halkı, bu asayişsizlik ortamından da faydalanarak, bölgede kendi otoritesi tesis etmeye çalışmıştır. Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Doğu'daki halkın devlete bakış açısında çok ciddi bir kırılma süreci yaşanmamıştır. Bu görüşü destekler nitelikte O.Tipos gazetesi, Kürtlerin merkezi otoriteden bağımsız hareket etmesini, Osmanlı döneminde II. Abdülhamid'in Doğu'daki aşiretlerle işbirliği içinde olmasına bağlamıştır.³

Cumhuriyet yönetimi, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden beri var olan bu asayişsizlik karşısında askeri tedbirlerin yanında idari, ekonomik ve bayındırlık mekanizmalarını da devreye sokarak bölgede otoritesini sağlamlaştırmaya başlamıştır. Bu çalışmamızda Sason'da meydana gelen asayiş ihlal eden olayların tarihsel bağlarını ortaya koyarak, ayaklanmaların bölge halkı üzerinde oluşturduğu etkileri ve devletin isyanlara karşı aldığı önlemlerin ve girişimlerin bölge halkı nezdinde nasıl bir karşılığı olduğunu tartışmaktır. Cumhuriyet'in türdeş bir toplum oluşturma düşüncesinde Sason bölgesinin bunu ne kadar algıladığını ve içselleştirdiğini ortaya koymaktır.

Sason'da İktidar Sorunu

Siirt vilayetinin bir kazası olan Sason,⁴ Garzan suyuna akan Ra suyuyla Batman'a akan Sason deresi arasında sıkışmış ve ortasında sarp ve yüksek dağları barındıran bir yerdir.⁵ Sason'un doğu sınırını oluşturan yüksek, sarp ve arızalı dağlar ve vadiler içinde sıkışan yol ve her türlü ulaşımdan yoksun bir arazi parçası üzerinde oturan bir kısım halk, ilkel hayat şartları içinde başka bir durum arz etmektedir. Asi-Küsküt adı altında toplanan ve öteden beri idari yasak bölge olarak adlandırılarak boşaltılmasına çalışılan ve 5 kez askeri harekâta sahne olan bu bölge halkı, daha başlangıçta Hükümet kuvvetlerine karşı koymayı alışkanlık edinmiş ve bu alışkanlık hali tam başarı getirmeyen hareketler sonucunda artarak devam etmiştir. Bu halk kitlesi, isyan

² BCA, 030.10./116.805.1-16; Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim- Sason (1934-1946), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s.7.

³ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-16-13, D 63, F 14-109.

⁴ Sason'un 1935'ten sonra Siirt'e bağlanması gündeme gelmiştir. (Cumhuriyet, 8 Kasım 1935)

⁵ BCA, 030.10./116.805.1

hareketlerinde Hükümet kuvvetlerine karşı sürekli direnen ve ayaklanmalara önyak olan, Malaşeref ve Belegi aşiretlerine reislik yapan Abdurrahman, Tatari Badik, Selimsor gibi şahısların da nüfuzu altındaydı. Bu şahıslar ise aynı zamanda ülke sınırları dışında faaliyette bulunan Hoybun teşkilatının üyesi ve bölge temsilcisi rolünü üstlenmişlerdi.⁶ Benzer bir şekilde Hükümetin bölgede otoritesini sarsmak için askerleri firar etmeye teşvik eden ve Sason'da ortalığı karıştırmak isteyen Risko oğlu Abdullah yakalanmış, arkadaşı Mehmet Şade çatışmada öldürülmüştür.⁷

Bu bölge halkı öteden beri Hükümetle şahsen temasa geçmekten çekinmiş ve Hükümetle olan işlerini başlarında bulunan ağa ve reisler aracılığıyla yürütmüşlerdi. Hükümet tarafından bu halkın kontrolünü sağlamak ve Hükümetle ilişkilerini düzenlemek amacıyla Küsküt'te bir nahiye müdürlüğü kurulmuştu. Gönderilen müdür 1 ay kadar Küsküt'te oturduktan sonra kendisini burada otorite açısından güçsüz hissetmiş ve Hükümet kanalıyla Hazo'ya nakledilmişti. Nahiye müdürlüğünün kurulmasına rağmen bölgeyle yakın temas fırsatı sağlanamamış, bölge halkı da reislerinin propagandasıyla Hükümete karşı daha itaatsiz hareketleri sürdürmeye devam etmişlerdir. Bölgede nüfus sayımı yapılamamış, vergiler bazı memurlarla reislerin pazarlığıyla tahsil edilmiş, çoğu kez ise tahsil edilememişti. Yol vergisi ve askerlik gibi zorunlu hizmetlerde sorunlar yaşanmış, bölge coğrafi şartlarından ötürü kaçakçıların barındığı bir yer olarak varlığını sürdürmüştür. Sason Mutki ve Garzan'ın çevrelediği bu bölge içinde idari bir nüfuz tesisi için kazalar idaresi de gerektiği gibi çalışmamıştır. Bölge halkı katil ve soyguncuları saklamak, vergi memurlarına karşı koymak, tütün ekiminin yasak olduğu alanda tütün ekmek ve kaymakam vekilini pusuya düşürerek öldürmek gibi suçlardan dolayı Hükümet güçlerinin operasyonlarına maruz kalmıştır ve bu operasyonlarından hiç birinden tam bir başarı elde edilememiştir.⁸ Asayiş olaylarının sürekli ihlal edilmesi bölgede Hükümet otoritesinin tesisini olumsuz yönde etkilemiştir.

İsyanın Çıkış Nedenleri

Siirt vilayetindeki asayişsizlik olaylarının yerleşimin yasaklandığı bölgeden çıkarılan 3.500 kişiden önemli bir kısmının bölge dışına sevk edilmeyerek, civara yerleştirilmelerinden kaynaklandığı görülmüştür. Hükümetin nüfuzu altına girmeyen Sason bölgesindeki halk, toplu halde yaşamaya alışmamış olmakla beraber yasak bölgenin sarp arazi yapısı soygun ve eşkıyalık olaylarının artmasına neden olmuştur.⁹ 1935'te Sason'da Musi Aşireti'ne bağlı bazı kişilerin devlet görevlilerinden birkaç kişiyi öldürmesiyle, bölgede askeri hareketlilik başlamıştı.¹⁰

Sason harekâtına katılan Yüzbaşı Cemal Madanoğlu anılarında isyan olayının nasıl başladığını şöyle anlatmaktaydı: "Sason ilçe merkezine çok doğrucu bir kaymakam gelmiş, ilçedeki ileri gelenlerin uygunsuz tutum ve davranışlarına ilişkin dosyalar tutmaya başlamış. İlçedeki yetkililer de kaymakama karşı birleşmişler. Kaymakam bu cephe karşısında yenilgiye uğramış. Adamcağızı görevden almışlar. Onun yerine hemen bir kaymakam atanamamış. Ancak o yöreden bir bucak memuru vekil olarak tayin edilmiş. Eski bir subay olduğu söylenen bu adam hemen işe girişmiş, ilçe merkezindeki ileri gelenleri avucuna almış. İlçede karakolları kapatmışlar; karakollardan getirdikleri erlerle ilçe merkezinde bir bölük kurmuşlar. Bu bölüğün başına geçerek bölgede vergi

⁶ BCA, 030.10./116.805.1.

⁷ BCA, 030.10./128.923.4

⁸ BCA, 030.10./116.805.1. Asım Us'a göre; Sason halkı kendisini Müslüman Cumhuriyet yöneticilerini ise Rus olarak görmüştür.(Asım Us, Hatıra Notları, Haz: İsmail Dervişoğlu, Kitabevi, İstanbul 2012,s.79.)

⁹ Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dâhiliye Vekâletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtları1936, Yayına Hazırlayan: M. Bülent Varlık, Dipnot Yayınları, Ankara 2010, s.92

¹⁰ Bekir Sami Seçkin, Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi, İstanbul 1995, s.143. Dâhiliye Vekâletinin Mecmuasında devlet görevlilerini öldüren kişilerin Belegi Aşireti'nden olduğu ifade edilmişti. Dâhiliye Vekâleti Mecmuası, Sayı:127, Yıl: 11, (29 Teşrinievvel 1930), Osman Bey Matbaası, İstanbul 1938, s.20.

toplayacaklar. Harbak Vadisinde, Harbak köyünün bir ağası var. Adı Tartari Badik. Bizimkiler Tatar Badik derlerdi. Harbak Vadisinin içindeki bütün köyler, bütün halk bu adamın ağzının içine bakıyor. Tartari Badik akıllı adam; düşünüyor ve diyor ki: “Asker ilerlemesin, olduğu yerde konaklasın; sizler konuğumuz olun, köyümüze buyurun; biz de bu arada istediğiniz parayı toplayalım.” Anlaşma gerçekleşiyor. Jandarma Yüzbaşısını da Tartari Badik, kendi evinde ağırlıyor. Yorgun konuklar ellerini yüzlerini yıkayıp dinlenmek için çekiliyorlar. Tartari Badik, adamlarını yöredeki köylere koşturarak para toplamaya çalışıyor. Ancak ters bir iş oluyor: O yörede ötekilere benzemeyen bir aşiret var. Bu aşiretin kadınları, kızları çok güzel. Rus, ya da Kafkas tipli, sarışın ve görenekleri, tutumları bir başka türdü... Jandarma Yüzbaşısı bu tutuma alışmış olsa gerek. Bir büyük yanılgıya düşmüş. Tartari Badik’in evinde erkek yok; gelin harıl hani akşam yemeği hazırlıyor. Tam o sırada Yüzbaşı geline yaklaşmak isteyince olay çıkıyor. Kadın direniyor, başlıyor bağırma Erkekler toplanıp eve doğrulunca Jandarma Yüzbaşısı evin üst katma çıkıp durumu görüyor. Ne yapsın? Dama çıkıyor, oradan bir gübre yığınının üstüne atlayıp askerin bulunduğu tepeye doğru koşmaya başlıyor. Peşinden koşanları korkutmak için de birkaç el ateş ediyor. Bu durumda yüzbaşının üstüne gidemiyorlar. Bölük de Yüzbaşığı görünce koruma ateşi açıyor. Yüzbaşı kurtuluyor; ama köylünün gözünü kan bürüyor, ne kaymakam vekili, ne müftü, ne Tayyare Cemiyeti Reisi kurtulabiliyor; hepsini öldürüyorlar. Jandarma Yüzbaşısı olayı rapor ediyor; ne var ki, gerçeği olduğu gibi yazamıyor. Sason’da harekât emri, bu gerekçeyle veriliyor.”¹¹ Bu anlatımlardan Hükümetin bölgede tam anlamıyla nüfuz kuramamasından dolayı bölge halkı ve aşiret reisleriyle sorunlar ikili ilişkilerle çözülmeye çalışılmış, bazen bu ilişkiler halkla, bölge yöneticilerini karşı karşıya getirmiştir.

Baskın Oran, Cemal Madanoğlu’ndan farklı bir tez ortaya koyarak, Hükümetin 1925 Şark Islahat Planı’nı uygulamaya sokmak amacıyla bu isyanları kullandığını belirtmiştir: “Bizzat Org. Cemal Madanoğlu’nun hatıralarından öğreniyoruz ki bu bunların en azından bir tanesi tamamen ahlâkla ilgilidir (Bir tapu meselesi için bir heyet köye gider, orada ağanın evine misafir olurlar. Orada bir subay geline yaklaşmak ister. Gelin bağırır, onun üzerine yüzbaşı havaya ateş açarak birliğine doğru koşar. Birlikler ateşe başlar ve bu durum, şu anda da yapıldığı gibi veya çok yakın zamanlarda da yapıldığı gibi, Sason isyanlarından bir tanesi olarak kayıtlara geçer.” Oran; “Peki niçin devlet devamlı surette 17 tane isyan oldu diyor? Üstelik, ikisi hariç, bütün bu “isyanların Maraş olaylarından Çorum olaylarına, Sivas olaylarından Gazi Mahallesi olaylarına kadar, bizim bildiğimiz yakın tarih olaylarından çok daha masum olduğunu rahatça söylemek mümkünken?” diye sormuş ve devletin diğer bir amacının da “Takrir-i Sükûn Kanunu ile bütün muhalefeti susturmak” olduğunu, buna isyan denmesinin sebebinin de siyasi terminolojide “dikotomi” dediğimiz kavram yüzünden olduğu söylüyordu. Hedeflenen etnik-dinsel tekleştirmenin yapılabilmesi için, “isyan” gerekiyordu Çünkü her şey kendi zıttıyla mevcuttu. “Eğer sıcağı bilmiyorsanız soğuşu size anlatmam mümkün değildir. Dolayısıyla bütün bunlar isyan olarak nitelenecektir.”¹² Hükümetin bölgede kendi nüfuzunu tesis etmek için otorite karşıtı hareketlerden beslendiğini vurgulamıştır.

Mesut Yeğen de bu görüşe yakın bir tez ortaya koyarak;1934 yılında kabul edilen 2510 sayılı İskân Kanunu’nun hedefi Anadolu’nun demografik kompozisyonunun etnik mülahazalar uyarınca yeniden düzenlenmesi ve Türk olmayan unsurların ikili bir operasyon vasıtasıyla Türkleştirilmesiydi. Türkleştirme Türk olmayanların Türk bölgelerine, Türklerin de Türk olmayan bölgelere yerleştirilmesi yoluyla gerçekleştirilecekti. Her iki durumda da amaç Türk olmayan unsurların Türk

¹¹ Cemal Madanoğlu, Anılar (1911-1938), Çağdaş Yayınları, İstanbul 1982, s. 20-21.

¹² Baskın Oran, “1937/38’de Ne Oldu”, I. Uluslararası Tunceli Dersim Sempozyumu, 4-6 Ekim 2010, Bildiriler Kitabı, Tunceli Üniversitesi Yayınları, Aralık 2011, s. 15-16.

kültürüne özümsemesiydi. Nitekim bu amaç yasanın gerekçesinde açıkça telaffuz edilmişti.¹³

Ahmet Kahraman da her yaştan binlerce kişinin öldürülmesi, köylerin yakılıp yıkılmasıyla sonuçlanan bu isyanın nedeninin, bir yüzbaşının bir kadına tecavüz girişimine gösterilen tepki olduğunu savunmakla beraber şöyle diyordu: “Yüzbaşının urza geçme girişimine tepki, Ankara’ya “isyan var!” diye bildiriliyor, tenkil emri çıkıyordu. Sason İsyanı’ni bastırmakla görevli subaylardan biri, o zaman yüzbaşı rütbesinde olan Cemal Madanoğlu’du. Madanoğlu’nun, isyanın bastırılmasından dönerken yanına aldığı ganimetler arasında bir Kürt kadını da vardı. Anlatılanlara göre, genç ve güzel kadını bir süre yanında alıkoyduktan sonra, dilini bilmediği, yabancı olduğu İstanbul’da kendi kaderine terk etti. Madanoğlu, daha sonra Dersim Harekâtı’na da katıldı. Terfi edip yükseldi. Korgeneral rütbesindeyken, 27 Mayıs 1960 darbesinde ki subaylar arasında yer aldı. Sonra, ömür boyu senatör oldu. Darbeci arkadaşlarıyla anlaşmazlığa düşünce tabii senatörlükten istifa etti. 1971’de Hükümet darbesi hazırlamakla suçlandı. Tutuklanıp işkenceden geçirildi. On yıl sonra ölen general, bu arada anılarını yazdı.¹⁴ Kahraman, bu sözleriyle Madanoğlu’nun bölgedeki olaylarda suiistimali olduğunu öne sürmüştür.

Umumi Müfettişler Konferansı’nda 7 Aralık 1936 toplantısında, Birinci Umumi Müfettişi Abidin Özmen; “Siirt vilayetinde iki senedir Sason hadisesiyle uğraşyoruz. Sason bölgesinde son olarak meydana gelen olayın cereyan ettiği muntika yasak bölge kararıyla belirtilen çevre içerisindeki Dersim arazisine benzer ve hatta ondan sarp arazide 20 kadar köyden ibarettir. Buralara Hükümet nüfuzu girememiştir. Bu bölge şimdiye Hükümete karşı yani Hükümet memurlarının girmesine yasak idi. Belli başlı bir kuvvet burada hareket edememişti. Ne vergi alınabilmiş ne de Hükümet tebligatı yapılabilmmişti. Son uğraşmamızda ise kuvvetinin muntikaya girebildiğini gösterdik. Bu bölgenin Hükümet için değil, Hükümete itaat etmeyen halka yasak olduğunu temin edecek tedbirlere ve icraata geçtik. Umumi olarak elde edilen bilgiye göre bu bölgede 3.500 kadar nüfus tahmin edilebiliyordu. Bunun büyük bir kısmı bölgeden çıkarılarak silahları imkân nispetinde toplandı. Yalnız müfettişlik bölgesinin diğer sahaları da malum olduğu üzere müsait olmadığından daha iyi yerlere nakilleri için önceden düşünülmüş ve hazırlanmış tedbirler olmadığından hemen civara yerleştirilen bu halkın bir kısmı sarkıntılığa koyulmuştur. Çünkü bunlar çiftçi ve toplu hayat yaşayan halk değildir. Bir taraftan da henüz yasak bölgenin sarp arazi ve kovuklarında kalan kısımlarına yardım maksadıyla soygun yapmaya koyulmuşlardır. İşte Siirt vilayetinde bu yıl soygun oluşunu arttıran sebep bundan ileri gelmiştir. Siirt vilayetinin bu durumu bu halkın malum yüksek karar veçhiyle büyük bir kısmının garba nakledilmiş bulunması ve geriye kalan kısmının da nakline devam olunmasıyla önüne geçilecektir. Sason hadisesi bugün tamamıyla çözülmüş değildir. Bu bölgede Maletto dağlarına sığınmış halk henüz vardır. Bunlara karşı da bu kış için tedbir aldık. Bölgede harekât yapan seyyar taburların biri bu bölgenin hemen yanında müsait kışlama yerinde bırakıldı. Diğerleri de yine Umumi Müfettişlik bölgesinde ve icabında harekâta iştirak edebilecek tarzdaki kış garnizonlarına alındılar.”¹⁵ Özmen, sorunun tamamen asayiş olaylarının ihlali olduğunu ifade ederek, diğer görüşlere paralel olarak Abidin Özmen de okumalarını bölgenin coğrafi konumunun sarp olmasından ötürü bazı grupların kendi otoriterlerini kurmak istedikleri yönünde yapmıştır.

¹³ Mesut Yeğen, Müstakbel Türk’ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler, İletişim Yayınları İstanbul 2006, s.64.

¹⁴ Ahmet Kahraman, Kürt İsyanları Tedip ve Tenkil, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2003, s.203-204

¹⁵ Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dâhiliye Vekâletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtları..93

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, güney bölgesi için asayiş ve asayışe karşı alınacak tedbirler hakkında; “yerli memur bulundurmamak, iskân, değerli memur ve teşkilat, adliye.”¹⁶ Diyerek Hükümet otoritesinin güçlü olmasının gerekliliğini vurgulamıştır.

IV. Umumi Müfettişler Konferansı'nın 9 Ekim 1936'daki toplantısında Emniyet İşleri Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer; “Mutki ve Sason'da Kürt dilinin bu kadar gelişmesinin sebebi Osmanlı İmparatorluğu zamanında buraların zorba adamların elinde kalmasıdır. Bunlar tarikat ve iktisadi sebeplerden halk üzerinde hâkim olmuşlardır. Asıl sebep iktisadidir. Doğunun bütün ticari münasebetini idare eden insanları tetkik ederseniz Sason, Mutki hatta Bingöl muntikasında mühim hayvan ticareti yapanlar Bitlis, Siirt ve Diyarbakırlı açığöz tüccarlardır. Bu tüccarlar halkın ayağına gidip menfaatlerini temin ederler. Köylü kültür cephesinden Türklükle alakası olmayan insanlarla temas etmektedir. Bağlandığı ağa başka dil kullanır. O ağanın dilini özümser.”¹⁷ Bölgenin güçlü yerel aktörlerinin ekonomik gücü ellerinde tuttukları için halkı istedikleri gibi yönlendirdiklerini ileri sürmüştür.

Birinci Sason İsyanı ve Şeyh Said İsyanının Bölgeye Yansımaları

Şeyh Said, 13 Şubat 1925'te Hükümet otoritesine karşı ayaklanmış, otoritesine güvenen bölge halkı, coğrafyanın da kendi lehlerine olduğunu düşünerek, 1925 yılında Şeyh Said isyanına destek vermiş, bu isyanın bastırılmasından sonra yakalanamayan isyancıların çoğu bu sarp ve geçit vermeyen dağ eteklerinde toplanmışlardı.¹⁸ Bölgedeki birçok aşiret isyanının bastırılmasında Hükümete destek vermiştir.¹⁹ Şeyh Said isyanının bastırılmasından sonra Cumhuriyet yönetimi, bölgede kalıcı bir sükûnet sağlamak için 1927'de Birinci Umumi Müfettişliği kurmuştur.²⁰ Kurulan bu müfettişlikle birlikte bölgedeki merkezileşme süreci hızlanmıştır. Müfettişliğin öncelikli amacı bölgedeki aşiretlerin devlete bağlılığını arttırmak için ziraatı geliştirmektir. Bu planın hayata geçirilmesi durumunda aşiretlerin bağımsız hareket etme düşüncesinin azalacağı vurgulanmıştır. Zirai çalışmaların yanında düzenin sağlanması için 1928'de af çıkartılmış, birçok aşiret silahlarını devlete teslim etmiştir. Bu süreçte Hükümet aynı zamanda taşraya daha fazla hâkim olmak için yol ve köprü yapımına da önem vermiştir.²¹ Şeyh Said isyanı ile Takrir-i Sükûn Kanunu çerçevesinde yasaklı bir bölge haline getirilen Sason da aşiret reislerinin kovuşturmalarının ertelenmesi yasası ile olaylar yaşanmıştır. Şeyh Said isyanı bastırılmasına ve Takriri Sükûn kanununa rağmen bölgedeki asayiş ihlalleri ve eşkıyalık olayları devam etmiş, Hükümet olayların önüne geçebilmek için Şeyh Said isyanı ve sonrasında 1927 yılına kadar bölgede suça karışmış kişiler hakkında takibatın ertelenmesi ile ilgili bir kanun çıkartmıştır.²² İsmet Paşa da, Şeyh Said isyanından sonra Doğu'da asayiş sorunun ortadan kaldırılamadığından şikâyet etmekteydi.²³

Coğrafi şartlar ve aşiretler kendi otoriterlerini bölgede tesis ettikleri için isyan 1937 yılına kadar devam etmiştir. Hatta ayaklanma zamanının önceden haber alındığı

¹⁶ Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dâhiliye Vekâletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtları...s.96

¹⁷ Umumi Müfettişler konferansında görüşülen ve Dahiliye Vekâletini ilgilendiren işlere dair toplantı zabıtları...s.178.

¹⁸ Şadillili Vedat, Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanları, Kon yayınları Ankara 1980, s. 145-146.

¹⁹ Sason'da Aşiret Reisi Abdülaziz Bey de isyan nedeniyle Hükümetin emrinde olduğunu bildirmiştir. (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A VII-2, D 92, F 1-355.)

²⁰ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-16-6, D 65, F 87. Müfettişliklerle ilgili olarak bkz. Cemil Koçak, Umumi Müfettişlikler, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

²¹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-16-6, D 65, F 87.8.

²² Düstur, Üçüncü Tertip, IX, İstanbul 1931, s.804.

²³ İsmet İnönü, Hatıralar, Haz: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014,s.518.

durumlarda, devlet güçleri bölgeye baskınlar düzenleyerek "tedip" harekâtını sürdürmekten geri durmamışlardır.²⁴

Yaşanan bu süreci basın çok dikkatli bir şekilde takip etmiştir. Yabancı basın doğudaki olaylarla ilgili okumalarını derebeylik üzerinden yapmıştır. Elefteron Vima gazetesi, doğuda çıkan olayları Şeyh Said isyanının uzantısı olarak değerlendirerek, asayiş ihlallerini inkılaplardan uzak kalmış toplulukların derebeylik idaresini sürdürmesine bağlamıştır. Jandarma ve karakolların aşiret reislerini ürküttüğünü ve bağımsız hareket düşüncelerini engellediği iddiasında bulunmuştur.²⁵ Benzer şekilde İngiliz The Truth gazetesi de, asayiş ihlallerini Cumhuriyet'in oluşturmak istediği modernleşme projesini istemeyen Kürt aşiretlerinin bağımsız hareket etme düşüncelerine bağlamıştır.²⁶ Yabancı basın Doğu'daki olayları, Şeyh Said isyanı sonrası ortaya çıkan otorite boşluğuna ve bu boşluktan faydalanmak isteyen yerel güçlerin kendi hâkimiyet alanını oluşturmak istemesine bağlarken, ülke içindeki idareciler ise olayları Kürtçülük hareketine dayandırmışlardır.

Abidin Özmen raporunda; "*Şeyh Sait hadisesi Kürtlük duygusunun besleyip büyüttüğü bir vakadır. Haço'nun, Sasonluların, muhtelif semtlerdeki muhtelif şahısların kalkınması bir pilin verdiği cereyanın tesirinden başka bir şekilde tefsir edilemez. Ağrı vakası da aynı mefkûreye istinat etti.*"²⁷ Bütün bu isyanların ortak noktasını Şeyh Said isyanı ile birlikte ortaya çıkan Kürtçülük hareketine bağlamıştır.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Doğu vilayetlerinin yenilenmesinin bir ihtiyaç olduğunu söyleyerek, Van Gölü çevresi ile ilgili "*Demiryolu, elektrik ve radyo merkezlere kadar yayılsa şeyhin resullüğüne inanan Kürdün bu kanışını sarsacaktır. Ankara islahatın programını hazırlamış bulunuyor.*"²⁸ diyerek doğudaki geleneksel güçlerin etkinliğinin kırılmasını medeniyet alanındaki gelişmelere bağlamıştır.

Şeyh Said isyanı, 1925'ten sonra Doğu'da ortaya çıkan isyanlar için bir rol model olmuş, isyan çıkartanlar zihinlerde yarım kalmış ve tamamlanmamış olan bu isyanı sonuca götürmek istemişlerdi.

Bölgede düzeni bozma yönünde hareket eden bazı gruplar, arazinin sarp olmasından faydalanarak, bu gruplar serbest hareket etmeye başlamışlar, 1926'da Şeyh Said isyanının ardından ayaklanmalarına rağmen yapılan genel harekât ile etkisiz hale getirilmişlerdi. Yasak bölge olarak kabul edilmiş olan Asi, Küsküt, Hürürük bölgeleri boşaltılmış ise de, bölgede etkili bir tedbir alınmamıştı. Şeyh Sait isyanından sonra Sason'da sükûnet sağlanmasına rağmen sorun çıkartan aşiret reislerinin batıya gönderilmesinin ertelenmesiyle, birlikte bölgede itaatsizlik ve başkaldırı hareketleri yeniden başlamıştır. Asiler, yasak ilan edilen bölgede Hükümet güçlerine karşı direnişe geçmişlerdi. Bölgede suç işleme oranları artmaya başlamış, Hükümet güçleri bu durum karşısında etkisiz kalmıştı.

1930 yılında Ağrı isyanının başlaması üzerine bu durumundan faydalanan Sason'daki bazı aşiretler, itaatsizliklerini arttırarak devlete ödemeleri gereken vergilerini ödemekten kaçınmışlardır.²⁹ İlk isyan hareketleri daha çok Şeyh Said ve Ağrı isyanının sonuçlarının bölgeye yansması şeklinde gerçekleşmiştir.

²⁴ Hıdır Göktaş, Kürtler İsyan-Tenkil, Alan Yayıncılık, İstanbul 1991,s.85.

²⁵ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-16-13, D 63, F 14-107.

²⁶ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-16-13, D 65, F 14-115.

²⁷ Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dâhiliye Vekâletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtları ile Rapor ve Hulasası, s.101.

²⁸ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-16-13, D 63, F 14-108.

²⁹ BCA, 030.10./116.805.16.

Sason İsyanları ve Askeri Önlemler (1933-1937)

Şeyh Said ve Ağrı isyanı ile birlikte Sason'daki bazı aşiretlerin devam eden bu itaatsizlik durumu Hükümetin dikkatini çekmiş, 1932 yılında 2. Alay ve 2. Seyyar Jandarma taburuyla bir harekât yapılmasına karar verilmiş ve harekâta Eylül'de başlanmıştı. Bölgenin taraması sonucunda 200'den fazla silah ele geçirilmiş ve isyan sahasında farklı amaçlarla kullanılan köy ve evler tahrip edilmiştir. Kışın bastırması üzerine bu harekâta ara verilmiştir.³⁰

Temmuz 1933'te Muş'ta bulunan 7. Jandarma Seyyar Taburu'nun bir bölüğün himayesinde bölgeye giden tütün inhisar memurları, Halilan ve Harbak'ta Sason bölge halkının engeline uğramış ve buna karşı Muş Valisinin 7. Seyyar Jandarma Taburu'yla yapmış olduğu harekette sonuçsuz kalınca, bu durumu zayıflık olarak algılayan Sason halkı, büsbütün itaatsizliğe başlamıştır. Bu itaatsizlik Nisan 1935'te hayvan sayımına çıkan devlet memurlarını kovmak, nasihate giden heyette bulunan kaza kaymakam vekilini öldürmek ve müftüyü yaralamak suretiyle ciddi bir isyan şeklini almış ve bölgedeki güçler olayı bastırmaya giden mahalli kuvvetlere silahla karşılık verecek derecede ileri gitmişlerdir.³¹ Olayların artması üzerine Hükümet kuvvetleri olaylara müdahale ederek isyanı bastırmışlardır. İsyanın bastırılmasından sonra Birinci Umumi Müfettişi, çıkan olayları yerinde incelemek için Sason'a gitmiştir.³² Ayrıca Başbakan İsmet İnönü ve beraberindeki heyet, bölgede incelemelerde bulunmak için Siirt'e gitmişlerdir.³³ İsmet İnönü, hazırladığı raporda halkın tamamen ağaların kontrolüne girdiğini, bunu kırmanın gerekli olduğunu vurgulamıştır.³⁴ Silahlandığı anlaşılan aileler Trakya'ya göç ettirilmişti.³⁵

Sason ve çevresinde tekrardan isyan belirtilerinin ortaya çıkmasıyla birlikte, devletin nüfuz ve otoritesini hedef alan bu durum üzerine ikinci tümen birlikleri ve 7. Seyyar Taburları tarafından bölgede hemen bir hareketin yapılması kararlaştırılmışsa da birlikteki acemi erlerin henüz yetişmemiş olması sebebiyle bu harekât 16 Ekim'de başlayabilmiş ve bu hareket esnasında isyancılar mağaralara ve bölge dışına çıkarak dağılmış ve hiçbir yerde toplu bir direniş gösterememişlerdir. Harekâtın devamı esnasında önemsiz bir iki çatışma olmuş ve kış geldiğinden birlikler garnizonlarına geri çekilmişlerdir. İsyancıların tekrar bölgede örgütlenmemesi için Sason'da bırakılan 7. Seyyar Taburu ve 10. Seyyar Jandarma Taburu kış aylarında bölgenin belli başlı yerlerine baskınlar yapmış ise de, bölgede havanın soğuk olması ve ulaşım sıkıntısından bu baskınlar bölgenin çevresine yakın olan sahalara ulaşmakla kalmış ve iç bölgelere nüfuz edememişti.³⁶

1935 yılındaki harekâtın devamı sayılan bu operasyona 7. 8. ve 9. Seyyar Jandarma Taburlarına ikinci tümenin bir bölüğünde katılmasıyla başlamış ve çeşitli zamanlarda seri baskınlar şeklinde kış ayına kadar devam etmiştir. Bölgede ulaşılabilen bütün tarlalar tahrip ve yiyecek maddeleri imha edilmiştir. Kış mevsiminin şiddetli tesiri altında birliklerin ihtiyaçlarının karşılanması zorlanması ve hareket kabiliyetinin de imkânsız hale gelmesi üzerine 8. Seyyar Tabur Mardin'e, 8. Tabur Silvan'a, 10. Tabur da vekiller heyetinin 6 Ekim 1936 tarih ve 2/5402 sayılı kararıyla yasak bölge

³⁰ BCA, 030.10./34.359.14-11.

³¹ Cumhuriyet, 8 Haziran 1935;Ulus, 8 Haziran 1935.

³² BCA. 030.10./115.804.3.

³³ Cumhuriyet, 6 Temmuz 1935.

³⁴ Saygı Öztürk, İsmet Paşa'nın Kürt Raporu, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2012,s.31.

³⁵ BCA, 030.10./34.359.14-2.

³⁶ BCA, 030.10./116.805.16; Genel Kurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012, s.254.

ilan edilen bölgenin korunması ve bölgeyi baskı altına alması için, Hazo ve Malefan'da bırakılmıştır.³⁷

Bu olay bölgeye yönelik askeri harekâtların artmasına sebep olmuş ve Hükümet tarafından yeni önlemler alınmıştı. Bu çerçevede Hükümet, 10 Temmuz 1936'da Beşiri, Silvan ve Garzan bölgelerine nakledilmiş olan Kürtlerin göçmen statüsüyle iskân edilmesine karar vermiş ve bölge, yasak bölge olarak ilan edilip halkın iskân edilme süreci başlatılmıştı. Yöre halkı, Çankırı, Bolu, Zonguldak, Bursa, Bilecik, Kütahya, Afyon, Aydın, Balıkesir, Manisa, Burdur, Isparta ve Muğla illerine gönderilmiştir.³⁸ Bu süreçte bir kısmının Trakya'ya iskân edilmesi düşünülmüşse de Sason halkının şeker pancarı üretimi, genel zirai işlerden anlamaması ve bölgenin göçmen iskânına tahsisinden dolayı buraya yerleştirilmeleri uygun görülmemiştir.³⁹ Buna rağmen İçişleri Bakanlığı, Sason ve Mutki'de isyancılara yataklık yaptığı iddia edilen 350 ev halkının Trakya'ya gönderilmesini kabul etmişti.⁴⁰ İsyân bölgesindeki yasak mıntika Malato Dağı'ndan itibaren Sason Dağı'nın güneybatıya doğru olan kısmını takip ederek Sason'un Günenö Köyü'nün 2 kilometre doğusundan kuzey batıya doğru yönelmek suretiyle, Çalkış Dağları'ndan geçen tepeler hattını takiben Gov, Harbak, Yukarı ve Aşağı Şat Köylerini yasak bölge içinde bırakarak Hazro Bucak merkezinin 2 km kuzeyinden doğuya doğru yönelerek, Norşin Köyü'nün kuzeyine ve oradan da batıya yönelmek suretiyle Sinas Dağı üzerinden Malato Dağı'na uzanan hattın teşkil ettiği çevre olarak belirlenmiştir.⁴¹

Bu iskan işi bittikten sonra bölgede kalan isyancılarla 23 Kasım 1936 tarihinden sonra Harpak, Norşin, Silent ve Torho bölgelerinde şiddetli çarpışmalar olmuş, 137 isyancı öldürülmüş, 42 kişi yaralanmış, 990 kişi de kendiliğinden teslim olmak zorunda kalmıştır. İsyân bastırıldıktan sonra 7.Jandarma Taburu yasak bölgeyi kontrol altında tutmak için Haşo ve Melefan'da bırakılmış ve böylelikle bir isyan daha bastırılmıştır.⁴²

Siirt Valiliği'ne göre; yasak bölgeye Hazo'da bir tabur ve Malefan'a da bu taburun süvari bölüğü bırakılmış olmasına rağmen kışın bütün şiddetiyle sürmesi ve arazinin çok dağlık ve sarp olması da dikkate alındığı için askeri bir harekâta girişilmemiştir. Jandarma ve milis müfrezeleri ise, mağaraya gizlenmiş olan asilere karşı harekâtını sürdürmüştür. Asiler, kışı iyi geçirip yazın harekete geçmek istiyorlardı. Bu nedenle Hükümet asilerin kışın sığındıkları yerde bastırılması ve tamamen imha edilebilmeleri için etkisiz bir askeri harekât yapmaktan ziyade, milis kuvvetler şeklinde çeşitli kollardan hareket edebilecek jandarma ve yaya birlikleri kullanılmasıyla mümkün olacağı kararına varmıştır.⁴³ Böylece bölgede oluşturulacak hareketli birliklerle daha çabuk sonuca gidileceği anlaşılmıştır.

Bu doğrultuda Siirt Valiliği, bu harekât için 20-30 kişiden oluşan yaya jandarma müfrezelerinin Bitlis sınırından başlayarak, Hazro'ya ve Hazro'dan Sason'un kuzeyine kadar devam eden "yasak bölge" içinde "kuvvetli istihbarat"a dayalı harekâtlar yapılmasından yana olduğunu belirten bir rapor hazırlamıştır. Bu şekilde yapılacak baskınlar sonucunda eşkıya "imha" edilebilecekti.⁴⁴

³⁷ BCA, 030.10./116.805.16

³⁸ Turan Bozkurt, Atatürk'ün Doğu Politikası ve Kürt İsyanları, Yılmaz Yayınları, İstanbul 2011, 184-185.

³⁹ BCA. 030.18.01.02/82.29.3.

⁴⁰ BCA. 030.18.01.02/39.62.13.

⁴¹ BCA. 030.18.01.02/68.79.20; Resmi Gazete, 19 Teşrinievvel 1936, Sayı:3438; Cumhuriyet, 20 Ekim 1936; Yasak bölgenin geniş krokisi için bkz Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim- Sason (1934-1946), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

⁴² Şadillili Vedat, Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanları, Kon yayınları Ankara 1980.s.148.

⁴³ Uğur Koparan, Kürt İsyanları, Nokta Yayınları, İstanbul, s.271

⁴⁴ Hıdır Göktaş, Kürtler İsyan-Tenkil 88

Birinci Umumi Müfettişlik ise; Siirt Valisi'nin bu görüşüne katılmakla beraber, sadece müfrezelerin yapacağı hareketlerin yasak bölge sınırındaki başlangıç merkezlerine aynı günde dönmelerinin dikkate alınmasını ve büyük kargaşalar doğuracak hareketlerden çekinilmesini istemişti. İçişleri Bakanlığı da bu görüşü onaylamış sadece, Hazo ve Malefan'da bulunan 10. Seyyar Jandarma Taburu ile sabit jandarma grupları arasında sıkı bir irtibat ve işbirliğini düzenlemek, emir ve komuta birliğini sağlamak için Birinci Umumi Müfettişliği'nin 7. Kolordu Komutanlığı ile ortak ve uygun bir plan hazırlamalarını ve buna göre Siirt ve Bitlis illerine yön verilmesini istemişti.⁴⁵ Plan, Genel Kurmay Başkanlığı'nca da uygun görülmüş ve gereğinin yapılması 7. Kolordu Komutanlığı'na emredilmişti. Bu esaslar doğrultusunda gerekli askeri hareket yapılmış ve kısa zaman içinde olumlu sonuçlar alınmıştı.⁴⁶

1937'de yapılan harekât 2 safha halinde gerçekleştirilmiştir. İlk safhaya 10. ve 7. Seyyar Jandarma Taburlarıyla başlanmış ve Erciş'ten getirilen 11. Seyyar Taburu'nun da katılmasıyla takip ve baskınlara daha sıkı bir şekilde devam edilmiştir. Türk kuvvetleri bu baskınlar sırasında bölgede büyük bir direnişle karşılaşmışlardır.⁴⁷ Bölgenin genişliği ve arazinin de zorluğu karşısında takibin daha etkili olması ve bu hareketin kış mevsiminden önce sona erdirilmesi için bölgedeki kuvvetlerin arttırılmasına karar verilmiş ve bu amaçla Genel Kurmay Başkanlığı'nın kararı ve emri üzerine Bitlis'teki 18. Alay'ın ve Siirt'teki alaydan 1 taburun katılması, topçu bataryası ve haberleşme malzemesi gibi diğer savaş silah ve araçlarıyla da takviye edilmiştir.⁴⁸ Genel Kurmay, bütün kuvvetlerin bölgeye sevk ve idaresine karar vermiş ve bu amaç doğrultusunda takip komutanlığı kuvvetleriyle harekâtın ikinci safhasını 20 Eylül 1937'den itibaren başlatmıştır. Sason bölgesinde 3 yıldan beri çeşitli kuvvetlerle yapılmış olan bu harekât devlete oldukça pahalıya mal olmuş 76 şehit, 210 yaralı, 17 ölü, 5 yaralı hayvan gibi önemli zarara sebep olmuştur. Buna karşılık yapılan hareketlerde eşkiyadan 451 ölü, 79 yaralı ve 380 kişi yakalanmıştır.⁴⁹

Yasak Bölgede Yapılan Baskın Hareketleri

Güvenlik nedeniyle yasak bölge haline getirilen Sason ve çevresine halkın ısrarla yeriden yerleşmek istemesi dikkatlerden kaçmamıştı. Hükümetin aldığı bütün önlemlere rağmen halk bu bölgeye tekrardan yerleşmek için birçok yol denemiştir. Madanoğlu, halkın yasak bölgeye yerleşmek istemesindeki ısrarının arkasında Fransızların halkı desteklemesine ve bölge üzerindeki emellerinin devam etmesine bağlamıştır.⁵⁰

Hükümet kuvvetleri tarafından 21-22 Ekim'de Karmaliç Dağı üzerinde yapılan harekâta eşkiyaya rastlanmamış, fakat bazı mağaralarda büyük ve küçükbaş hayvan ve yiyecek bulunmuştu. Bölgede yapılan araştırma sonucunda hazırlanan rapora göre; 22 Ekim'de asi köyündeki görevlerinden dönen 3 er Rabi Köyü civarında 12 kadar silahlının saldırısına uğramış ve yapılan çarpışmada erlerden 1'i yaralanmış 1'i de şehit düşmüştür. Askerlerin ifadesine göre; bunlar yasak bölge dışındaki köylere sığınmış, Melefan bölgesine geçmek isteyen kişiler olduğu tahmin edilmekteydi. Bölgede bulunan askeri kuvvetler eşkiyaları takip etmişse de izlerini bulamamıştı. 23 Ekim'de kıtalar araştırmalara devam etmiş ve Birinci Umumi Müfettişlik tarafından yasak bölge olarak bildirilen köyler tahrip edilmişti. Çalkış Dağı çevresinde biriken 20 kadar silahlının teslim olmaları için Kabilcoz Kaymakamlığınca bir heyet gönderilmiş ve bunların ifadeleri alınmıştı. İfadelerinde Tatari Badik'in kendilerini kandırdığını,

⁴⁵ Genel Kurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, s.245.

⁴⁶ Uğur Koparan, Kürt İsyanları, 271-272.

⁴⁷ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-16-13, D 65, F 14-131.

⁴⁸ Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim- Sason (1934-1946), s.362.

⁴⁹ BCA, 030.10./116.805.16

⁵⁰ C. Madanoğlu, Anılar..., s. 275.

çocuk çocuk perişan bir halde bulduklarını, Tatarı Badik'le aralarında anlaşmazlık çıktığından 17 kadar adamıyla doğuya kaçtığını ve kabul edilmeleri halinde teslim olacaklarını söylemişlerdi. Jandarma birlikleri, Şigo bölgesinde 80 kadar çocuk rastlamış, aynı bölgede bir kısım silahıyla da çatışmaya girmişlerdi. Çatışma haberini alan 2. Tümen tarafından helikopter gönderilerek bölge bombalanmıştı. Bölgeye yapılacak 2. hareketle, Norşin'in güneyinden itibaren kuzeydoğuya doğru uzanan Garzan Çayı vadisinin güneydoğusundan Silente'ye kadar iki taburla tutularak, eşkıyanın Malaşereft'en tekrar asi Küsküt bölgesine geçmesi engellenecekti. Yapılan plan gereğince Kuzey grubundan 3 tabur Çirto doğusunda toplanacak ve bir gece yürüyüşüyle Silente ve Hişkedran doğusu hattı alınarak Malaşereft bölgesiyle Kalmes Dağı'nın irtibatı kesilip eşkıyanın doğuya kaçmasına meydan verilmeyecekti. Ziyaret'te bulunan 11. Seyyar Tabur gece yürüyüşüyle kuzeye alınarak Madran-Mamleha-Melefan doğusunda hattını tutacaktı. Hazo ve Kabilcoz grubundan 3 tabur Hozat'a doğru toplanacak ve Memleha- Garzan çayı hattı elde edilecekti. Eşkıyanın bu çemberin aralıklarından özellikle güney istikametinden girişini engellemek amacıyla 8. Seyyar Süvari Bölüğü ile Muş ve Siirt jandarmalarından oluşan birliklerle hareket bölgesi dışında ikinci bir kuşak tesis edilecekti. Kıtalar bu tertibatı aldıktan sonra Malaşereft çevresindeki aşiretlere silah ve suçluları teslim etmeleri için 24 saat süre verilecek ve süre bitince duruma göre hareket edilecekti. İkinci safha harekâtına başlarken kıtaların garnizonlarına döneceğinin bildirilmesi suretiyle Malaşereft mıntıkasının kuşkulandırılmamasına çalışılacaktı.⁵¹

Sason harekâtına dair Birinci Umumi Müfettişlikten alınan raporda; Karmeliç Dağı'nda aramalara devam edilmiş, ancak bir ize rastlanılmamıştır. 21 Ekim'de 4 kılavuz daha gönderilmişti. Harekâtın önce Heşkotan bölgesine kaçan ailelerden yakalanıp Hazo'ya getirilenlerin 531 kişi olduğu, Kabilcaz'da 100 kişinin bulunduğu ve bunların iskân yerlerine sevkine başlandığı belirtilmiştir. Ciyarraş Dağı'ndan 30 kişi Kabilcaz'a gönderilmiştir. Tatarı Badik'in karısı Güllü, Abdurrahman ve Abdülkerim ve 16 kişiden ibaret ailesi 24 Ekim'de Raş mağarasında yakalanarak kaza merkezine getirilmiştir. Şigo bölgesinde yapılan arama sonucunda mağaralardan çıkarılan 10 kadın ve çocuk arasında Tatarı Badik'in karısı Güllü ile kardeşi ve oğulları vardı. Tatarı Badik'in kızı Huco ve Halil, Ömer ve Hanefi tutuklanarak Sason'a gönderilmiştir. Sason'daki askeri birlikler, Malata Dağı'nın güneybatısında 50 silahlıdan ve 80 kadar kadın ve çocuktan oluşan bir eşkıya grubu ile 1 saat kadar çatışmaya girmiş, karanlıktan faydalanan asiler kaçmışlardı.⁵²

Bölgedeki yoğun hareketlilik üzerine Birinci Umumi Müfettişlikten alınan rapora göre; Kabilcoz'da toplanan Koh, Şat, Harbak, Balo ve Cindo köyleri halkından 25 kadın, 22 erkek ve 25 kız çocuğu 16 Kasım tarihinde Silvan bölgesinde iskân edilmiş, Melefan bölgesinden toplanan 48'i kadın, 38'i kız ve 65'i erkek çocuk olmak üzere 182 kişinin 10 Kasım tarihinde Garzan'dan Silvan'a gönderildikleri belirtilmiştir. Yukarı Şat Köyü'nün mezrası olan Cindo Köyü'nden 22 kadın, 16 kız ve erkek çocuk Harbak Köyü'nden de 1 erkek çocuk tutularak iskan yerlerine gönderilmiştir. Cindo Köyü'nde de 3 silah ele geçirilmiştir. Sason Kaymakamının öldürülmesiyle ilgili olarak Harbaklı Nadir'le kardeşi Halit yakalanmışlardır. Yapılan taramalarda birlikler üzerine Küsküt civarından ateş açılması üzerine çatışmaya girilmiş ve asilerin bulunduğu bölge uçaklarla bombalanmıştır. 45 davar, 2 kadın, 3 çocuk ele geçirilmiştir. Ayniras Köyü'nde tahrip edilen evleri tamirle uğraşan halktan 9'u yakalanmış, Harbak Köyü civarında 1'i ölü 1'i yaralı olmak üzere 2 kişi ve 3 çocuk bulunmuş ve 6 eşek ele geçirilmiştir. Malaşereftli Abdurrahman'ın adamlarından Melefanlı Hüseyin ve Babaoğlu Resul yakalanmış, 1 tüfek ve 25 fişek ele geçirilmiştir. Malaşereft ve Giri

⁵¹ BCA, 030.10./115.804.12

⁵² BCA, 030.10./115.804.12

bölgesini içine alan ikinci harekât sonucunda bu bölgede 48 tüfek, 22 kaçak ve 13 ağır suçlu ele geçirilmiş, 10 Kasım'da harekâtın son safhasına geçilmiştir.⁵³

Yasak bölge halkından 7-12 kişilik çetenin 1 Ocak 1936 gecesi Garzan'ın Golemasyan, Petihi, Reşedar ve Hazo'nun Komikan Köyü'ne baskın yaptıkları ve hayvanları gasp ederek Norşin istikametine kaçtıkları tespit edilmiştir. Malefanlı Abdurrahman oğlu Emin'in 4 silahlı arkadaşıyla 2 Ocak gecesi Norşin'den Malefan'a geçmiş, Abdurrahman'ın adamlarıyla yasak bölgenin Dilbi ve Pirik Köyleri çevresinde bulunduğu ve Tatari Badik ve adamı Selim'le birlikte direnmeye karar vermişlerdi. Abdurrahman'ın kardeşi Yunus'un da 10 silahlı adamıyla Abdurrahman'a iase sağlaması için Melefan güneyinden Siyanis, Siçan, Kerikello, Birzan ve civarı köylere gittiğini, bunun üzerine Birinci Umumi Müfettişliğince kuvvetlerin takibatına ve bir karışıklığa meydan bırakmamak için Sason'daki seyyar jandarma taburu 6 Ocak'ta harekete geçirilmiştir. Seyyar jandarmanın Norşin taraflarında 8 Ocak akşamına kadar 200 kadar olduğu tahmin edilen eşkiyayla çarpıştığı, Abdurrahman ve Belikanlıların seyyar kuvvetlerin bir kısmına darbe vurduğu ve birliğin Hazo ve Sason'a çekildiği, fakat birliklerden henüz resmi rapor alınmadığı, Mutki ve Garzan jandarmasının takviye edildiği Birinci Umumi Müfettişliği tarafından bildirilmiştir. Birinci Umumi Müfettişliği; yasak bölgede faaliyetleri görülen çetelerin harekât sonunda bu bölge için tespit edilen kuvvetlerle ve ortak hareketle sıkı bir şekilde takip edilmelerini, yasak bölgeye girmelerine, yerleşmelerine ve kuvvetlenmelerine olanak verilmeden yok edilmelerini bölgedeki birliklere bildirmiştir.⁵⁴

2 Şubat 1936'da Sason'un yasak bölgesinde baskın tarzında yapılan harekâta Kozik, Rabi, Libnik ve Dilbi çevresinde sıkıştırılan asilerle yapılan çatışmada 4 kişi ölü ele geçirilmiş, 2 er şehit olmuştur.⁵⁵

14 Şubat'ta Melefan birliklerinin, Melefan'ın kuzeyindeki Göla Köyü'ne baskın yaparak Abdurrahman'ın adamlarından kendisi ve yanındaki asilere yiyecek tedarik ettiği anlaşılan 5 adamı yakalanmıştır. 14-15 Şubat'ta Hazo birlikleri yasak bölgenin Ayras Köyü'nü basmış, yapılan çatışmada 8 asi öldürülmüş ve 4 silah ele geçirilmiştir. Teslim olan 5 erkek 12 kadın ve 13 çocuk Hükümete teslim edilmiş, ölümlerin içinde Sason Kaymakam Vekilini öldürenlerin de bulunduğu tespit edilmiştir. Çatışmada 2 er şehit olmuş ve 3 er de yaralanmıştır. Köyde tamir edilen ve savunma için siper haline getirilen evler tahrip edilmiştir. 22-23 Şubat gecesi Hazo'daki birlikler, yasak bölgenin Dalo ve Halılan Köylerine yaptığı baskında kimseyi bulamamış, tamir edilen evleri tahrip etmiş, Yukarı Şat Köyü'nden teslim olan 13 kişiyi nahiyeye teslim etmişlerdi. 29 Şubat'ta yapılan şafak harekâtında Yukarı Şat ve Harbak Köylerine yapılan baskında silahla direnen ve Çalkış Dağı'na kaçan 11 asi öldürülmüş, 3 asi de yaralı ele geçirilmiştir.⁵⁶ Bu gelişmeler üzerine Abdurrahman ve Ailesi Suriye'ye doğru kaçmıştır.⁵⁷

Bu bölgedeki yasağın devamlı olabilmesi için, bölgenin içinde ve dışında sabit jandarma karakol sayısı 36 olup, yasak bölge sınırındaki karakollarla birlikte 40'a ulaşmıştı.⁵⁸

Askeri tedbirlerin yanında Genelkurmay Başkanlığı'na göre; bölgede asayişin bir an önce sağlanması için yasak bölgeden Beşiri'ye ve diğer bölgelere nakledilmiş olan halkın göçmen statüsüne tabi tutulmak suretiyle iskân ve bakımlarının acilen sağlanması gerekli görülmüştü. İçişleri Bakanlığı'nın Sason meselesinin tamamen

⁵³ BCA, 030.10./128.923.2;BCA, 030.10./115.804.13.

⁵⁴ BCA, 030.10./115.804.17.

⁵⁵ BCA, 030.10./115.804.19.

⁵⁶ BCA, 030.10./115.804.19

⁵⁷ Zafer Toprak, Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2012,s.588.

⁵⁸ BCA, 030.10./116.805.11

çözülmesi yönünde düşüncesi ise; askeri harekât sonucunda bölgeden çıkarılan Beşiri, Silvan ve Garzan ilçelerine geçici olarak yerleştirilmiş bulunan bu çevre halkının eski köylerinin yakınlığı dolayısıyla tekrar yasak bölgedeki yerlerine yerleşebilecekleri ihtimalinin dikkate alınması yönündeydi. Bu durumu engellemenin çaresi Sason yasak bölgesi halkının Batı Anadolu ve Trakya'ya nakilleriydi. Bu nedenle ikinci bir ıslahat hareketine yol açılmamış ve seyyar jandarma taburlarının bu bölgeye bağlanmalarının önüne geçilmiş olunacaktı. Bu bir kanun sorunu olduğu için Bakanlar Kurulu'nun bu bölgeyi yasak bölge olarak ilan etmesi gerekiyordu.⁵⁹

Bakanlar Kurulu'nun 6 Ekim 1936 tarihli kararıyla bölgedeki 2400 kişi batı illerine göç etmiş, bunların içinde isyana karışmayanlar da yer almıştır. "Islahat Programı" çerçevesinde yasak bölgenin içinde ve dışında 15 karakol açılmasına karar verilmiştir. Bu bölgeyi baskı altında bulundurmak ve Siirt, Bitlis, Diyarbakır'daki ordu birlikleri üzerinden bağlantıyı sağlamak, özellikle belirli çetelerin izlenmesinde il jandarma kuvvetlerine yardımda bulunmak üzere burada jandarma taburlarının görevlendirilmesi; Hazo ve Ziyaret'te birer ilçe ve bucaklar kurulmasını öngören programın uygulanması kabul edilmiştir.⁶⁰

İçişleri Bakanlığı bu bölgedeki halkı Bakanlar Kurulu kararı ile Eskişehir, Kocaeli, Zonguldak, Çankırı, Bolu, Bursa, Bilecik, Kütahya, Afyon, Balıkesir, Aydın, Manisa, Burdur, Isparta ve Muğla illeri dikkate alınarak, Sason bölgesinde ve yasak bölge sınırları içersinde bulunan halkın bu illere iskânının sağlanmasını Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığı'ndan istemiş, 6 Ekim 1936'da Bakanlar Kurulu kararı ile bu bölgelerde bulunanlar gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra 2700 kişi olan bu bölge halkının batı illerine nakillerini başlatmıştı.⁶¹

Yapılan bu çalışmaların yanında askeri harekâta devam etmiş, 21 Eylül 1937 başlayan harekâta Sason'da 262'si ölü olmak üzere Sason yasak bölgesi halkından 562 kişi ele geçirilmiş, ölümlerden 60 tanesi enkaz altında kaldığından kimlikleri tespit edilememiştir. Canlı olarak ele geçirilenlerin 84'ü erkek 94'ü kadın ve 142'si çocuğu. Asi halktan 20 mavzer, 2 çakmaklı, 1 martin, 1 av tüfeği, 24 tüfek, 1 tabanca, 17 hançer, 2 kama, 2 dürbün ele geçirilmiştir. Harekât çoğunlukla baskın şeklinde yapıldığından halk önemli miktarda yiyecek ve eşya bırakmış kaçanlar kundaktaki çocuklarını bile götürmemiştir. Yasak bölgede 73 ev, 63 ekili tarla ve çok miktarda meyve ağacı tahrip edilmiştir.⁶² Bölge halkı tarafından ziraata elverişli Harbak, Norşin'in tarıma açılmasına Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak olumlu bakmamıştı.⁶³

Bu alınan önlemler, yasak bölge olarak belirlenen bu bölge içindeki halkın silahlarını toplamak, suçluları yakalamak, askerlik görevini yerine getirmemiş olanları tespit etmek, birikmiş vergileri tahsil etmek, yasak bölgedeki halkı başka yerlere naklederek köyleri tahrip etmek bu harekâtın en önemli amaçlarıydı. Bu amaçlar etrafında, 9 tabur Sonbahar 'dayasak bölge içinde bir harekât yapmış, 3500 kişi bölgeden püskürtülmüştü. Bölgede bulunan evler tahrip edilmişse de taburların bölgeden çekilmesiyle halk tekrardan evlerini tamir ederek kullanılabilir hale getirmiştir. Harekât esnasında arı kovanları, tütün stokları imha edilmiş ele geçen başıboş hayvanlar maliyeye teslim edilmişti. Birliklerin geri çekilmesiyle köylerine dönen halkın damlarını tamir ettikleri görülmüşse de ziraat için büyük faaliyetlere geçememişlerdi.⁶⁴

⁵⁹ Uğur Koparan, Kürt İsyanları, s.268.

⁶⁰ Zekeriya Yıldız, Kürt Gerçeği: Olaylar Oyunlar Çözümler, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1992, s.257.

⁶¹ BCA, 030.18.01.02/76.60.19.

⁶² BCA, 030.10./115.804.20

⁶³ BCA, 030.10./55.369.20.4.

⁶⁴ BCA, 030.10./116.805.11.

Sason harekâtı hakkında Birinci Umumi Müfettişlikten alınan rapora göre; yasak bölge için askeri birlikler tarafından 170 ev tahrip edilmiş, 145 darı, 390 şalgam, 129 tütün tarlası binlerce kilo darı, otlar 500 kadar arı kovana ve şartların mahsullerin taşınmasına müsait olmaması nedeniyle, dönecek asilerin işine yarayacağı düşünüldüğünden bunların tamamı imha edilmişti.⁶⁵

Malazgirt ve Melefon çevresinde taramaya ait olan ikinci harekât, 28 Ekim'de başlamıştır. Malato Dağı ve Şigo bölgesi kuvvetlendirilen jandarma birliği tarafından aranmıştır. Çalkış Dağı çevresinde tarama yapılmış, 26 Ekim tarihinde 257 kişilik kabile eşyalarıyla birlikte Silvan'a getirilmiştir. Askeri birlikler, toplu silahlı gruplarla karşılaşmadıkları ve asiler silahlarını beraberlerinde götürdüklerinden çok az silah ele geçirmişlerdi.⁶⁶

Bölgede Alınan Tedbirler

İçişleri Bakanlığı, 1937 yılındaki gelişmeleri de göz önünde bulundurarak, 1. Genel Müfettişlik ve 7. Kolordu Komutanlığı'nın da görüşlerini alarak, 27 Ekim 1937 tarihinde, Başbakanlığa "Sason'un ıslahı" konusunda bir rapor sunmuştur. Bu raporda; bölgeye 15 karakolun açılması, bölgede var olan jandarma kadrosuna 300 kişilik bir ek yapılması gibi önerilerin yanı sıra, bazı askeri birliklerin de bölgeye kaydırılması gerektiği hususları yer almıştır. Ayrıca, idari yapının yaygınlaştırılması ve kuvvetlendirilmesi için Hazo, Ziyaret, Timok, Celali ile Kanbirim dağı bölgesi ve Mutki'nin Merment bölgelerinde bucak oluşturulması da aynı raporda öneri olarak sunulmuştur. İçişleri Bakanlığı'nın raporunun "sonuç" bölümünde ise şu görüşlere yer verilmiştir: "*Sason yasak bölgesi halkının tekrar canlanmalarına, etrafa saldırılarına, ülkenin içinden ve dışından gelecek her türlü zararlı kişiler ve propagandaların bu bölgedeyi bulmasına meydan vermemek ve esaslı bir güvenlik durumu elde etmek için, şimdiye kadar yapılan harekâtın ve alınan tedbirlerin verdiği tecrübelerle göre, lüzum gösterilen askeri ve idari tedbirlerin alınması gerekir. Bu tedbirlerin alınması geciktiği takdirde, Sason durumunu hedef güden Şeyh Said'in kardeşi Şeyh Abdurrahman idaresindeki çetenin ülke içine girişine benzer olayların vukuunu beklemek lazımdır. Nitekim bu şerir, güneyden aldığı talimat ile Kulp ve Sason bölgelerine girmek ve buralarda bulacağı yardım ve kuvvetle daha geniş ölçüde bir harekete girişmek gayesi ile hududu aşmış; fakat jandarmanın uyanıklığı sayesinde, hareketi gelişmeden çete imha edilmiştir. Bu itibarla ki, bugün için yasak bölgede nihayet 100 silahlı şaki vardır diye bu kadar fazla masraf neden ihtiyar edilmiş (yeğ tutulmuş) mütalaasına, ileride karşılaşılması muhtemel değil; muhakkak olan durum dolayısıyla değer verilemez. Bugün alınması düşünülen tedbirler, günün durumuna göre değil; geçmişteki benzerlerine göre büyümesi muhtemel ve önlenmesi bizi daha çok uğraştıracak olan kötü durumların doğmasına olanak vermemek içindir. Bu bakımdan, gerekli tahsilatın 1. Genel Müfettişlik emrine verilmesi hususunu yüksek takdirlerinize arz ederim.*"⁶⁷

Bu tedbirlerin alınmasının geciktirilmesi halinde, Kulp ve Sason bölgelerine girmek isteyen, yaptığı propagandalarla bölgede destek arayışına giren Şeyh Sait'in kardeşi Şeyh Abdurrahman başkanlığındaki çetenin hareket sahasının genişleyeceği belirtilmiştir. Bu endişeye rağmen çete, jandarmanın uyanıklığı sayesinde daha harekete geçmeden imha edilmiştir.⁶⁸

⁶⁵ BCA, 030.10./115.804.12.

⁶⁶ BCA, 030.10./115.804.12.

⁶⁷ Hıdır Göktaş, Kürtler İsyanı-Tenkil, s. 90

⁶⁸ BCA, 030.10./116.805.16

İdari ve askeri önlemlere rağmen ekonomik önlemler makul görülmemiş, bölgeye 1 milyon lira tahsisat ayrılması düşünülmese rağmen Sason'un engebeli ve dağlık olmasından buradaki halkın düzlük alana yerleştirilmesi daha uygun görülmüştür.⁶⁹

Askeri Tedbirler

7. Kolordu Komutanlığı'ndan Sason'da düzensizliği tamamen ortadan kaldırmak ve bölgenin içinde ve dışında asayişini güçlü şekilde sağlamak amacıyla bölge halkının büyük kısmı batıya nakledilmesi, geriye kalan halkın nüfusu azaldığı için mecburi göçe tabi tutulması, bölgedeki yasağın tam anlamıyla tesisine çalışılması ve bu yasağın devamlı olabilmesi için yasak bölgede devamlı olarak askeri kuvvetler bulundurulmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Seyyar Jandarma birliklerinin bu bölgeye yerleşmesi ve bu birliklerin hareket alanı Kerho, Silent, Herük, Asi, Finik çevresi, sabit jandarmayla bölge dışında kurulacak karakol yerleri olarak da Şinek, Harbi, Meydan, Binie, Hersan, Ceman, Heniç, Melefan ve Hazo olarak belirlenmiştir. Ayrıca seyyar taburların büyük bir ayaklanma hareketini bastırmak için gerektiğinde sabit bölgede jandarmaya yardım etmek üzere yasak bölgenin belirli yerlerinde yolu tutmaları, bunlardan birinin Melefan ve Kerho, diğerinin de Hazo ve Sason bölgesinde bulundurulması da uygun görülmüştür. Bunlarla beraber kolordunun çeşitli bölgelerde seyyar taburlarla o zamana kadar yaptığı baskın harekâtlarından; seyyar kıtaların daima jandarma zihniyetiyle hareket etmekte oldukları ve bu kıtalara geçici olarak verilen piyade subaylarının bile çok geçmeden bu zihniyete kapıldıkları, bundan dolayı bu taburların kuvvetlerine uygun işler başaramadıkları, idarede çok sıkıntılara uğradıkları ve yapılan masrafa değer bir katkı veremediklerinden eleştirilmiştir. Yasak bölgede bulunan 3 seyyar taburun 2 taburlu bir dağ alayı halinde birleştirilip, bölgenin uygun bir yerinde tutulması ve seyyar bölüklerinde önemli ve acil hareketlere karşılık Siirt, Diyarbakır ve Mardin gibi vilayetler emrine verilmesi ve bu taburlar için belirli miktar para harcanması kabul edilmiştir.⁷⁰

Sason bölgesindeki yasağın devamlı olabilmesi için, bölgenin içinde ve dışında sabit jandarma karakol sayısı 36 olup, yasak bölge sınırındaki karakollarla birlikte 40'a ulaşmıştı. Sason etrafında jandarmalarla tesis edilen bu güvenlik karakolları, yasak bölgenin dışarıyla ilgisini kesmek, buraya gidiş gelişleri engellemek ve buradan dışarıya yapılacak saldırıları önlemek amacıyla kurulmuştu. Aynı zamanda Mutki, Kerho, Herük, Norşin, Mangik, Harbak, Sason gediği, Avirdos mevkiğinde birer karakol kurulmuş, geçici olanlardan Cezmi karakolu Çiri'ye; Biravi karakolu Kelasan'a; Maristo karakolunun Badramut'a nakilleri yapılmıştır. Bunlardan Kerho, Herük, Norşin, Harbak, Sason gediği karakollarının toplamının 30, diğerlerinin ise; 15-20 arasında olması, sağlam binalar yapılması, haberleşme hatları tesis edilmesi ve başlarına da birer erbaş konulması kararlaştırılmıştır.⁷¹

7. Kolordu'nun diğer bir teklifi de, bu bölge içinde seyyar jandarma taburları yerine dağ teşkilatlı ordu birlikleri kurmaktı. Birinci Umumi Müfettişlik'in teklifine gelince; yasak bölgenin içinde ve dışında 15 karakolun açılması ve bu kolorduya 300 kişilik bir jandarma kadrosunun eklenmesi şeklindeydi. Bunun sağlanması durumunda hem yasak bölge baskı altında tutulacak hem de Siirt, Bitlis ve Diyarbakır'daki ordu birlikleri arasında bir nevi garnizon irtibatı sağlanacaktı. Siirt Vilayet'nin asayiş durumu göz önüne alınarak bölgede asayiş bozmaya devam eden Sufinihi, Abdulkuddus, Arınçlı Maze, Bakıtlı Reşe, Zivikli Hacı İbrahim gibi çetelerin hareket ve faaliyetlerine karşı vilayetlerin sabit jandarma kuvvetlerine gerektiğinde yardımda bulunmak amacıyla Sason bölgesindeki seyyar jandarma taburlarından bir taburun

⁶⁹ Asım Us, Hatıra Notları, Haz: İsmail Dervişoğlu, Kitabevi, İstanbul 2012,s.207; C. Koçak, Umumi Müfettişlikler...,s.202.

⁷⁰ BCA, 030.10./116.805.17.

⁷¹ BCA, 030.10./116.805.11

Hazo'da, diğer bir taburun da Ziyaret mevkiinde bulundurulması gerekli ve faydalı görülmüştür.⁷²

İdari ve Bayındırlık ile İlgili Tedbirler

Sason yasak bölgesinde bulunan asilerin hareket alanını daraltmak, birbirleriyle olan iletişimlerini engellemek ve zararlı propagandaların halk üzerindeki etkilerinin önüne geçmek için askeri tedbirlerin yanında idari tedbirler de gerekli görülmüştür.

Sason'daki yasak bölge halkı kuzeyde, doğuda Muki bölgesinde Velo ve Baban aşiretleriyle genellikle akrabalık bağıyla ilişki içindeydiler. Bu sıkı yakınlık isyancıların işini kolaylaştırmaktaydı. Askeri tedbirlerden başka Sason ilçesi içinde Hükümet otoritesini güçlendirmek ve Hükümetin bölgede daha iyi temsil edilmesi için Hazo ve Ziyaret'te birer ilçe ve Sason bölgesindeki Timek ve Celali mevkiilerinde ve yasak bölge halkını kuzeyden Muş'a bağlayan Kanipirin bölgesinde, Mutki'nin Merment mevkiinde birer nahiye kurulmasına karar verilmişti.⁷³ Bu idari önlemlerle birlikte Hükümet otoritesi ile halk arasındaki bağların daha da kuvvetlendirilmesi düşünülmüştü.

Seyyar jandarma taburları uzun zamandan beri yer sıkıntısından dolayı çok zarar görmüştü. Tunceli'de olduğu gibi bu taburlar için de konuş yerleri olarak tespit edilen Hazo ve Ziyaret mevkiilerinde savunma amaçlı kışla, süvari hayvanları için de birer ahır ve Tunceli'ndeki gibi savunma karakollarının yapılması planlanmıştır. Ulaşım ve emniyeti sağlamak amacıyla Malabadi çevresinde yeni yol yapılarak Diyarbakır Caddesi emniyet altına alınması ve aynı zamanda Diyarbakır-Bitlis yolu 30 kilometre kısaltılması amaçlanmıştır. Gerek kolordunun ve gerek Birinci Umumi Müfettişlik'in tekliflerinin içeriğinde yasak bölgenin emniyeti, karakollarla irtibat ve bölgenin ileriki süreçte gelişimi açısından önemli görülen Hürürük, Dilbi ve Pisyar köprülerinin beton olarak yapılması kabul edilmiştir. Hükümet bu inşaa kararı kısıtlı sermayeli müteahhitler tarafından hızlı bir şekilde yapılacağını düşünerek, Birinci Umumi Müfettişliği'nin bütçesine para aktarılması ve 2 senede ödenmek üzere inşaa işlerinin Tunceli'de olduğu gibi bir şirkete verilmesini gerekli görmüştü.⁷⁴

Yasak bölgenin emniyeti bu şekilde sağlanmasıyla birlikte bu karakollara yardım ve ulaşım olanaklarının zor olduğu yerlerde Hükümet otoritesinin esaslı bir şekilde sağlanması için Hazo veya Melefan bölgesinde toplu kuvvetler bulundurulması gerekli görülmüştür. Ayrıca yasak bölgede gerektiğinde kullanılmak üzere Erciş, Silvan ve Siirt'te birer tabur bulundurulması Birinci Umumi Müfettişliğinin teklifleri arasındaydı. Yasak bölge içindeki karakol ve askeri birliklerin yaz-kış ihtiyaçlarının sağlanması ve gerektiğinde birbirlerine yardım edebilmelerini sağlamak amacıyla Garzan- Malefan yolu, Hazo- Darağözü- Sason yolu otomobil ve kamyon geçişine uygun hale getirilmiş, Çiri-Silent yolu üzerinde ve Mutki'de çalışmalar yapılmıştır.⁷⁵ Yasak bölge içindeki kuvvetlerin lojistik desteği için köprü ve yol yapılması gerekli görülmüştür. Garzan suyu üzerinde, Dilbi'de ve Herük karşısında olmak üzere 3 köprü yapılmasına ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Yasak bölge içinde bulunan Porak, Şinansi, Kermiliç ve Malato dağları çevresinde birlikler için barınacak yer sıkıntısı olduğu için asilerin bu kayalık yerlerde uzun zaman barınmaları mümkün olmadığından bu bölge için bir önlem alınması düşünülmemiştir.⁷⁶

Ayrıca Hazo nahiyesinde bir kaza kurulması, Malefan nahiyesiyle Gov'da ve Siyanis'te birer nahiye kurularak bu kazaya bağlanması, Garzan'ın Hazo'ya ve civar köylerinin

⁷² BCA, 030.10./116.805.16

⁷³ BCA, 030.10./116.805.16

⁷⁴ BCA, 030.10./116.805.12

⁷⁵ BCA, 030.10./116.805.11

⁷⁶ BCA, 030.10./116.805.17.

de bu kazaya bağlanması Birinci Umumi Müfettişlik tarafından teklif edilmişti. Ayrıca Sason Kaymakamı Yusuf Bey'in azledilmesi, buralara gönderilecek kaymakamların kabiliyetli kişilerden seçilmesi, Sason'da Yüzbaşı Talat'ın kaza işlerini idare edemediği, bunun yerine Yüzbaşı Şerif'in getirilmesi teklifler arasındaydı. Bölgedeki boşluktan yararlanıp çıkarları peşinden koşan, vergi tahsilinde yolsuzluk yapan vergi memurlarının tespit edilmesi ve Sason'a 2 memur gönderilerek vergiler üzerinde araştırma yapılması, yeniden karışıklığa ve isyana meydan vermemek için Mutki ve Sason kazalarında tütün ziraatına izin verilmesi öneriler arasındaydı. Böylece tütün ziraatı yalnız ekonomiğe katkı sağlamakla kalmayacak memurların halkla kurduğu ilişkiler Hükümet otoritesini güçlendirecekti.⁷⁷

Alınan önlemlere karşı eleştiriler de olmuş, İçişleri Bakanlığı'na göre; Birinci Umumi Müfettişliği'nin idari ve askeri tedbir teklifleri, yasak bölge çevresinde karışıklığa neden olan asıl sahayı içine almıyor, bu bölgenin en sarp kısımlarında yaşayan halkı besleyen, silahlandıran, tahrik ve idare eden alanları da dışarıda bırakıyor ve tahliye edilecek bölgeyi daraltıyordu. Bu dar kısım boşaltılsa da dışarıda kalan sahalarda yeniden Hükümet karşıtı olayların yaşanacağı tehdidi vardı. İçişleri'ne göre; bütün bölge için genel bir af kabul edilip radikal önlemler alınıncaya bölgede güvenlik önlemleri üst seviyeye çıkartılarak sorun kökünden halledilecekti. Bunu gerçekleştirmek için şartlar oluşmadığından bölgeyi bölmeden kurulacak bir heyetle idari önlemler alınması daha faydalı görülmüştü. Jandarmanın taburlarından yalnız biri Hazo mevkiinde tutularak asayiş sağlayacak ve eşkıyalık hareketleriyle bölge dışına çıkmak isteyenlere karşı gerekli önlemleri alacaktı.⁷⁸ Sason Kazası sınırları içinde bulunan Küsküt bölgesi ve bu bölgeyi boş tutabilmek amacıyla 7. Kolordu Komutanlığı tarafından alınan önlemleri yakından görmek üzere Korgeneral Galip Deniz ve olayları yakından takip eden 2. Tümen Kurmay Başkanı, Siirt Valisi, vilayet jandarma komutanı ve Umumi Müfettişlik Emniyet Müşaviriyle 24 Mayıs 1936'da bölgede incelemelerde bulunmuşlardı.⁷⁹

11 Eylül 1938'de yasak bölge güvenlik altına alındığı için harekâta son verilmişti. Yasak bölgenin içinde ve dışında 15 sabit jandarma karakolu açılarak bölgenin güvenliği sağlanmıştı. Sason harekâtının tamamında 80 şehit, 834 ölü, 592 kişi tutuklanmış, 3.577 de teslim olmuştu. Tutuklanan ve teslim olanlar Batı illerine sevk ve iskân edilmişti.⁸⁰ Sason bölgesinde sağlanan asayiş ortamı uzun bir süre devam etmiştir.⁸¹

SONUÇ

Şeyh Said isyanı ile birlikte bölgedeki dengeler değişmeye başlamıştır. Rejim açısından bu isyan önemli bir uyarı olarak algılanarak merkezileşme çabaları hız kazanırken Sason bölgesinde kendi otoritesini kurmak isteyen yerel güçler açısından ise, Şeyh Said ve Ağrı isyanının gerçekleştiremediği düşüncüyü eyleme dönüştürmektir. Bu açıdan 1925'ten sonra bölgede ortaya çıkan isyanlara zihin açısından Şeyh Said ve Ağrı isyanları bir model oluşturmuştur.

Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden beri Sason'da var olan iktidar meselesi Cumhuriyet döneminde de büyük bir sorun olmuştur. Bölge, Osmanlı Devleti'nin son döneminde Ermeniler, Cumhuriyet döneminde ise bazı Kürt aşiretlerinin karşı duruşuna sahne olmuştur. Olayların çıktığı zaman dilimi ve karşı

⁷⁷ BCA, 030.10./116.805.11.

⁷⁸ BCA, 030.10./116.805.11

⁷⁹ BCA, 030.10./116.805.11

⁸⁰ BCA, 030.10./115.805.26

⁸¹ Ömer Atalay, Siirt Tarihi, Çeltut Matbaası, İstanbul 1946, s.100.

duruşta rol alan unsurlar farklılık gösterse de sorunun kaynağındaki paralellik gözden kaçmamıştır. Cumhuriyet döneminde bölgede bulunan Kürt aşiretlerinin bağımsız hareket istemeleri ve kendi otoritelerini kurmak istemeleri, rejim ile karşı karşıya gelmelerine yol açmıştır. Bölgedeki sorunun kaynağına farklı yorumlar getirilmiş, yabancı basın, kendi güç sahasını oluşturmak isteyen yerel güçlerin otorite kurma eylemi olarak görülürken, Hükümet ise, meseleye bir rejim sorunu olarak yaklaşmıştır.

Hükümetin bölge halkı ile doğrudan temas kurmak yerine coğrafi şartların zorluğunu ve gelenekselliğin bölgede güçlü olmasını da dikkate alarak, kendi nüfuzunu aşiretler kanalıyla tesisi etme girişimleri, bu yerel güçlerin bölgedeki iktidarlarını ve hâkimiyet sahalarını genişletmiş, bu güçler bölgedeki siyasi otorite boşluğundan faydalanarak karşıt güç haline gelmişlerdi. Sason bölgesinin coğrafi şartlarının olumsuzluğu Hükümet otoritesinin kurulmasının gecikmesi, Dersim bölgesindeki Hükümet karşıtı yerel güçlerin eylem sürecini de etkilemiştir. Hükümet, Sason isyanlarının bölgeye yakın yerleri etkilememesi için askeri harekâtın yanında ekonomik önlemleri de ön plana çıkarmıştır. Alınan bütün önlemler halkla iletişim kurmaktan daha çok Hükümetlerin kendi egemenlik sahasını güçlendirme adımlarıydı. Hükümet, bölgede kendi nüfuzunu kurmanın coğrafi şartlardan dolayı zor olduğunu gördüğü için bölgeyi boşaltarak yasaklı bölge haline getirmeyi daha uygun bulmuştur. Bütün önlemlere ve Sason'daki isyanın bastırılmasına rağmen Dersim isyanının çıkışı engellenememiştir. İsyanın çıkışı önlenememesine rağmen Sason deneyimi sarp arazide nasıl hareket edilmesinden ikmale kadar edinilen tecrübeler Dersim harekâtında kullanılmıştır.

Sonuç olarak Cumhuriyet rejimi Sason'da sükûneti gerçekleştirdikten sonra bölgede otorite dışında hareket eden aşiretleri ve yerel güçleri, sisteme göre hareket eden, cemaat, tarikat, aşiret argümanlarını kullanmayan milli bir kimlik etrafında yeni bir vatandaş tipolojisi içine yerleştirmeyi planlamıştı.*

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

RESMİ YAYINLAR

Düster

Resmi Gazete

GAZETELER

Cumhuriyet

Ulus

KİTAPLAR VE MAKALELER

Atalay, Ö. (1946). Siirt Tarihi, İstanbul: Çeltut Matbaası.

Bozkurt, T. (2011). Atatürk'ün Doğu Politikası ve Kürt İsyanları. İstanbul: Yılmaz Yayınları.

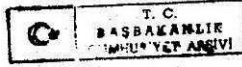
Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim Sason (1934-1946). (2010). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Genel Kurmay Belgelerinde Kürt İsyanları. (2012). İstanbul: Kaynak Yayınları.

* Cumhuriyet'in yeni bir kimlik inşası için bkz. Ömer Obuz, "Milli Bilinç Yaratma Sürecinde Bir Seferberlik: Korkunun Ecele İmtihani ve Türkkuşu" Toplumsal Tarih, Sayı:267, Mart 2016.

-
- Göktaş, H. (1991). Kürtler İsyan-Tenkil. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- İnönü, İ. (2014). Hatıralar. Haz: Sabahattin Selek. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kahraman, A. (2003). Kürt İsyanları Tedip ve Tenkil. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Koçak, C. (2010). Umumi Müfettişlikler. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koparan, U. Kürt İsyanları, İstanbul: Nokta Yayınları.
- Madanoğlu, C. (1982). Anılar (1911-1938) İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Obuz, Ö. (Mart 2016) "Milli Bilinç Yaratma Sürecinde Bir Seferberlik: Korkunun Ecele İmtihanı ve Türkkuşu" Toplumsal Tarih, Sayı:267, 74-86.
- Oran, B. (Aralık 2011). "1937/38'de Ne Oldu". I. Uluslararası Tunceli Dersim Sempozyumu. 4-6 Ekim 2010. Bildiriler Kitabı.Tunceli Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, S. (2012). İsmet Paşa'nın Kürt Raporu. İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.
- Seçkin, B.S.(1995) Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi. İstanbul
- Şadillili, V. (1980). Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanları. Ankara: Kon yayınları.
- Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dâhiliye Vekâletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtları ile Rapor ve Hulasası 1936. (2010) Yayına Hazırlayan: M. Bülent Varlık. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Us, A. (2012). Hatıra Notları. Haz: İsmail Dervişoğlu. İstanbul: Kitabevi.
- Toprak, Z. (2012).Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji. İstanbul:Doğan Kitapçılık.
- Yeğen, M. (2006). Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldız, Z. (1992). Kürt Gerçeği: Olaylar Oyunlar Çözümler, İstanbul: Yeni Asya Yayınları.

EKLER

935 yzlenela vesında yapelan Harı Kâttâ Şayate Şahin (no. 1) cehneler

yel	Hükûmet Zayyatı										eskiya Şayate				alınan silâh		dişinice	
	Ş.olan		askerden		Halktan		Hayvan		vîlâh									
	şehit	yara	şehit	yara	şehit	yara	öle	yara	tiştk	ceha	kişik	öle	yara	öle	Taşlan alın	yetim		tiştk
935 yzle	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	23	3	58	870	954	57	

936 yzlenela vesında yapelan Harı Kâttâ Şayate Şahin (no. 2) cehneler

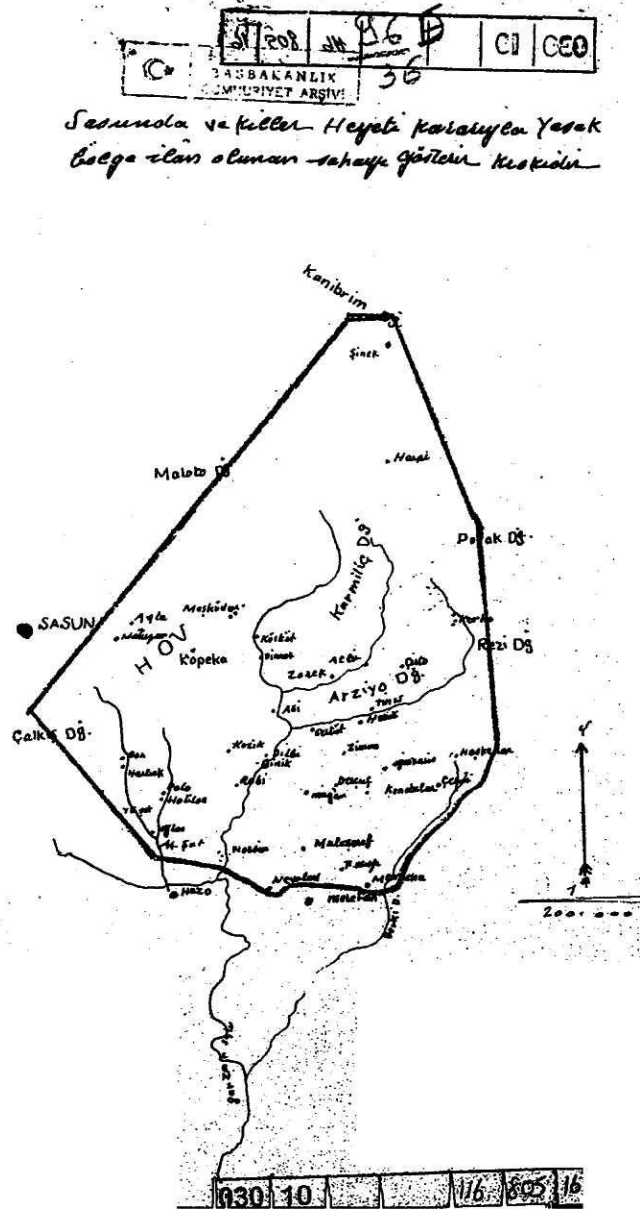
yel	Hükûmet Zayyatı										eskiya Şayate				alınan silâh		dişinice	
	Ş.olan		askerden		Halktan		Hayvan		vîlâh									
	şehit	yara	şehit	yara	şehit	yara	öle	yara	tiştk	ceha	kişik	öle	yara	öle	Taşlan alın	yetim		tiştk
936 yzle	23	36	5	2	1							155	27	79	329	7097	52	

937 yzlenela vesında yapelan Harı Kâttâ Şayate Şahin (no. 3) cehneler

yel	Hükûmet Zayyatı										eskiya Şayate				alınan silâh		dişinice	
	Ş.olan		askerden		Halktan		Hayvan		vîlâh									
	şehit	yara	şehit	yara	şehit	yara	öle	yara	tiştk	ceha	kişik	öle	yara	öle	Taşlan alın	yetim		tiştk
937 20-şyl.ka.	28	29			6	7	15	5	7	20	1	151	50	122	237	1060	29	116
20-şyan-25-10-kaçak.	10	23	3	5	7	3	3	2	1			122	2	181	11	296	11	29

030 10 116 805 16

SASON İSYANI'NDA YAŞANAN KAYIPLAR

Sason yasak bölgesinde alınacak tertibat için sarfi gerek olan masraf detvelidir.

(NO. 4)

<u>Lira</u>	<u>haranın harcancakları ver</u>
75, 000	(15) karakel inşa masrafı
200, 000	iki tabur için kıyła inşa masrafı
50, 000	iki tabur ve karakeller arasında telefon hattı temin masrafı
150, 000	Beten 4g köprü inşa masrafı
175, 000	Malabadi - Reşadar geçesi inşa masrafı
125, 000	Reşadar - Ziyaret " " "
50, 000	Karakeller arasında alelade muvasala yol masrafı
70, 000	Kadreye ilave edilecek olan(300) kişinin daimi masrafı
895, 000	Yekün
100, 000	iki Koga ve iki mahir lütfen masrafları

Hatıra:

Bu yekünün (895, 000) lirası defaten bir defaya mahsus masraftır. (Bu masraf içinde gösterilen 707000) lira ise ilave edilen J. kadresi namına daimi masraf olacaktır.

030 10 116 805 16

13

01016951-354

تلف اقامه

۱۸ بون

آدرهس:

انشارات مختلفه:

افقره ده رئیس جمهور مجید و بیاتمه
دولت جوده خرم غازی بیاتمه
مقرراته

صورتی مجلیه عالی مله- یا ست قلمده سنه صورتی راجده حاله صیدیه

فرمی	تخرج نومروس	کلمه سی و فرمی	صورتی	صورتی	صورتی	صورتی	صورتی	صورتی	صورتی
صاحبه	۱	۱۱۶	۲۵۶۱-۲۵۶۷	۲۵۶۱-۲۵۶۷	۲۵۶۱-۲۵۶۷	۲۵۶۱-۲۵۶۷	۲۵۶۱-۲۵۶۷	۲۵۶۱-۲۵۶۷	۲۵۶۱-۲۵۶۷
ناریفی:	مستفادات:	دقیقه:							

مفقود و نفقده شیخ سیدک حرکت مقومه یا قیامی خود صاحبه عا و اهلینو را عدا
ایته حد و انتبه کرد اولیایه و بعد از الزام عیارت بولانده بر شرم خلیفه
مجله جبهوت و کلبه کلوشه خاسر یا چچه ایته دلبه شعور عیانتی کماله
سالفیه و بشرزمه عیهم و بعدک ایتره دله سوائله عره ایته کج خدیوات
دلبه عا فر بوتقد برابر عیانتی افقا کاصیرک اموک ایچونه فریاده اولمه
ایشه مدد شور ساجله حرکت امرامه و کت حرکت تبه و ارادونه میرزاقم
انتقا ایهم

۸۰۱۲۰۰

۵۱۱۱

SASON'DAN AŞİRET REİSİ ABDÜLAZİZ BEY'İN ÇIKAN İSYAN NEDENİYLE HÜKÜMETİN EMRİNDE OLDUĞUNU BİLDİREN TELGRAFI.

(Cumhurbaşkanlığı Arşivi)